

**СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА
(КОНСПЕКТИВНИЙ ВИКЛАД ЛЕКЦІЇ
В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ ДОСВІДОМ ВИКЛАДАННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ФІЛОСОФІЯ ПРАВА»)**

С.І. Присухін

доцент кафедри суспільних наук

ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ;

доцент кафедри філософії

*ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє зробити висновок, що висвітлення теми «Сучасна філософія права» позначене певними складнощами. Складності є наслідком того, що під час опрацювання і підготовки лекції необхідно проаналізувати і формалізувати велику кількість матеріалів, що віддзеркалюють кращі досягнення зарубіжної філософії права, багато з яких до сьогодні є маловідомими для вітчизняних правознавців. Ось чому ознайомлення слухачів магістерського рівня підготовки з основними напрямками сучасної філософії права залишається бути актуальним дослідницьким завданням і водночас складає зміст пропонованої лекції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку сучасної філософії права висвітлювали такі автори: В.А. Бачинін, О.Г. Данильян, К.К. Жоль, В.С. Журавський, Г.І. Іконнікова, А.М. Колодій, О.М. Костенко, В.М. Ляшенко, О.М. Мироненко, В.Т. Мозалевський, В.С. Нерсисянц, М.І. Панов, Н.С. Прозорова, П.М. Рабінович, Ю.І. Римаренко, О.О. Самойленко, Ю.С. Симон, В.І. Тимошенко, С.В. Шефель та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні основоположних питань розвитку філософії права ХХ ст. — початку ХХІ ст. під час викладання лекційного курсу з дисципліни «Філософія права».

Основні результати дослідження. В лекції за темою «Сучасна філософія права» до розгляду пропонуються два головних питання: 1) Особливості сучасної філософії права; 2) Філософія права ХХ ст.: основні напрями (юридичний позитивізм, неокантіанська філософія права, негегельянська філософія права, феноменологічна філософія права, герменевтична філософія права та ін.).

1. Особливості сучасної філософії права. При розгляді першого питання слід зазначити, що сучасна філософія права стала віддзеркаленням суперечливого розвитку світової філософії ХІХ–ХХ ст. Остання, як відомо, була і залишається конгломератом різноманітних ідей та підходів, окремих поглядів, проблем і методик, в основі яких лежали вже апробовані філософські ідеї, напрями, школи тощо. Наприклад, класичний позитивізм отримав продовжен-

ня в неопозитивізмі, прагматизм — у неопрагматизмі, фрейдизм — у неофрейдизмі, томізм — у неотомізмі тощо. Крім того з'явилися нові філософські напрями, наприклад, постмодернізм. Калейдоскопічність новітніх філософських рефлексій, пошук нових істин філософської картини світу мали низку об'єктивних і суб'єктивних передумов.

До них належали: досягнення науково-технічного прогресу, зумовленого позитивним розвитком науки і техніки, всіх елементів суспільства на основі дедалі ширшого пізнання та освоєння довколишньої дійсності, революційні зміни в системі філософствування (зміна філософського дискурсу, за яким стояла та чи та парадигма наукового мислення).

Відомо, що науково-технічний прогрес крім позитивного впливу на суспільство позначився непередбаченою системною кризою насамперед у сферах економіки, політики, права, культури тощо (глобальні проблеми сучасності). Філософія прагне осягнути кризу сучасної цивілізації з метою якнайшвидшого подолання її особливо небезпечних проявів і реалізації в соціальній практиці кращих досягнень науково-технічної революції ХХ ст.

У першій половині ХХ ст. західна духовна культура зазнала певної революційної трансформації щодо формулювання та вирішення проблем людини. Відомо, що для філософії Нового часу та доби Просвітництва (XVII–XVIII ст.) домінуючою була ідея пошуку першопричини (субстанції) світу, це сприяло виокремленню таких філософських дисциплін, як онтологія (вчення про буття), гносеологія (вчення про пізнання), логіка (вчення про правильне мислення). Починаючи з С. Керкегора (1813–1855 рр.) і Ф. Ніцше (1844–1910 рр.), головною темою філософії стає людина як особа, її індивідуальність, а вже в другій половині ХХ ст. переважаючим напрямом філософських рефлексій стала філософська антропологія як вчення про природу, сутність і сенс життя людини. Майже всі філософські напрями – неопозитивізм, неопрагматизм, екзистенціалізм, неотомізм та ін., характеризуються чітко вираженим антропологічним контекстом і мають на меті навчити особу як стати Абсолютом у світі людського Буття [4, с. 188–189].

Філософія права ХХ ст. продовжила розробку практично значущих ідей, які вона отримала в спадок від класичної філософії права, і, критично переосмисливши їх, висунула ряд концепцій, в яких пропонувалося по-новому вирішувати глобальні проблеми сучасності (парадигма інтерсуб'єктивності). Останнє стало віддзеркаленням потреби подальшої гуманізації і персоналізації правової культури. Таким чином, філософія права ХХ ст. також характеризувалася акцентом на антропологічну складову, який відбивав вплив на неї з боку таких течій, як неокантіанство, неогегельянство, феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм та ін.

Особливістю філософсько-правового дискурсу в ХХ ст. стало загострення дискусії між юридичним позитивізмом і вченням про природне право (юснатуралізмом). Протест проти домінування юридичного позитивізму в філософії сприяв «відродженню» природного права. В результаті полеміки класичний юридичний позитивізм трансформувався в нео- та постпозитивізм, насамперед у формі некласичної концепції Г. Кельзена [6, с. 75–76].

Характерною рисою сучасної філософії права стало обґрунтування права з огляду на його соціальний зміст. Право стали тлумачити як соціальну дію і вчинок, що мотивовані нормами і вимогами правової культури, які гарантуються правовою державою. Загалом ХХ ст. для філософії права стало періодом, коли класична форма філософії права віджила себе і вона почала віддзеркалювати перехід до нової неklasичної парадигми філософсько-правового мислення і свідомості.

2) Філософія права ХХ ст.: основні напрями (юридичний позитивізм, неокантіанська філософія права, неогегельянська філософія права, феноменологічна філософія права, герменевтична філософія права та ін.). Розпочинаючи розгляд другого питання, слід зазначити, що філософсько-правова думка ХХ ст. продовжила свій розвиток у площині основних філософських парадигм свого часу: неопозитивізму, неокантіанства, неогегельянства, екзистенціалізму, феноменології, герменевтики, неотомізму, філософії психоаналізу тощо.

Вплив позитивізму на філософію права виявився в тому, що юридичні науки спробували залучити ідеї О. Конта (1798–1857 рр.), згідно з якими кожна наука «є сама по собі філософією». У своїй головній праці «Курс позитивної філософії» французький філософ запропонував концепцію, згідно з якою істинне знання про світ є результатом конкретних наук, очищених від гуманітарних (метафізичних) інтерпретацій, які, на його думку, є безпідставними і неістинними. Це підтверджується прикладами морально-правової безвідповідальності в період Просвітництва, коли ідеї рівності і свободи без науково доведених знань про суспільство привели до злочинних дій (гіпертрофованого насильства і агресії). Послідовники позитивізму вважали, що істинне знання про суспільство можна отримати тільки в результаті наукового пізнання світу, а філософія повинна лише сприяти цьому, у перспективі ж її буде замінено також конкретними науками, наприклад, соціологією [5, с. 205].

На ґрунті класичного позитивізму виник юридичний позитивізм, представниками якого були в Англії І. Бентам (1748–1832 рр.), Дж. Остін (1790–1850 рр.) та їх послідовники. Вони запропонували тлумачити право як позитивний факт, що не вимагає аксіологічного осмислення. У такий спосіб розпочинається новий етап критики теорії природного права. Юридичний позитивізм заперечував можливість пізнання сутності держави і права, мотивуючи це тим, що юридична наука не має справу із сутностями, а тільки з правовими явищами.

Апологети юридичного позитивізму обґрунтовували тезу, згідно з якою право є чистою логічною формою, яка обґрунтовує сама себе поза її змістом. На їх думку, право не пов'язане з іншими соціальними явищами (політикою, економікою, мораллю), воно ототожнюється тільки з законами. Найважливішими напрямками розвитку права юридичний позитивізм називає його об'єктивізацію, класифікацію, а також тлумачення [11, с. 616–617]. Юридичний позитивізм ХХ ст. репрезентували такі відомі юристи, як Р. Циппеллус, Г. Кельзен та ін.

Австрійський і американський правознавець Ганс Кельзен (1881–1973 рр.) у своїх працях «Комуністична теорія права», «Політична теорія більшовизму» та «Чисте вчення про право» поряд з іншими обстоював ідею, що філософія права є різновидом нормативної науки, яка досліджує і описує

явища природного права як сукупності норм, що визначають і регулюють певну соціальну поведінку. Право, з погляду Г. Кельзена, встановлює вимушену норму поведінки, яка підтримується державною владою.

Г. Кельзен намагався проаналізувати універсальний зміст права (позитивного права) у такий спосіб, щоб виключити з нього випадкові та історичні елементи, наприклад, ідеал справедливості. Він тлумачив природу права, послугуючись для цього способом виокремлення світу суцього і світу належного. На його думку, природа права пов'язана лише із світом належного. Наприклад, якщо у світі суцього діє причинний зв'язок, який виходить з принципу «якщо А, то Б», то в світі права (належного) цей зв'язок діє за принципом зобов'язання. Це означає: «Якщо є А, то повинно бути й Б». У такий спосіб впливає, що коли допущена несправедливість, то має бути дія як наслідок цієї несправедливості¹. Вчення Г. Кельзена, стає апологетичною теорією чинного права, яке за будь-яких обставин є справедливим [7, с. 92].

За Кельзенем, правознавство не зобов'язане давати казуальні пояснення правовим феноменам. Його завдання – описувати їх за допомогою принципу зобов'язання. Кожний правовий акт має два значення – суто правове і природно фізичне. У своїй чуттєвій іпостасі і підпорядкованості закону причинності воно не має відношення до права. Його ж правовий зміст виникає за допомогою розумових зусиль і зіставлень з юридичними закономірностями [1, с. 154].

Візитною карткою системи права Г. Кельзена стала ідея про ступеневий характер права, згідно з якою всі норми права співіснують у вигляді ієрархії, підпорядкованості, в загальній «драбині права». Вершиною права він називав основну норму (конституцію) як передумову правової системи, її абстрактне та позанормативне вираження. Конституція визначає законність усіх наступних норм «драбини права» (законів, урядових норм, норм нижчих органів влади тощо) аж до індивідуальних правових норм (конкретних судових рішень, угод, конкретних правовідношень). Роль і значення конституції полягали, на думку ученого, у встановленні порядку законотворчості, дотримання якого не виключає правових колізій, які вирішуються за правилом: «закон наступний скасовує попередній» [10, с. 79].

Для юридичного позитивізму є характерним прагнення бачити в філософії права окрему науку, що переймається дослідженням проблем правової теорії (формування категоріального апарату, розвиток мови юридичної науки тощо). Таку позицію обстоювали австрійські науковці, юристи О. Вайнбергер, П. Колер, М. Пришінг, П. Штрассер та ін. Послугуючись ідеями логічного позитивізму, вони вважали, що філософія права повинна бути аналітичною юридичною наукою, яка має на меті дослідження структурних (системних)

¹ Принцип зобов'язання конкретизується у такий спосіб: «якщо хтось зробив тобі добро, ти повинен висловити йому подяку», «якщо хтось згрішив, він повинний покаятися», «якщо хтось вчинив злочин, він повинен бути покараний». При описі морально-правових явищ принцип зобов'язання виконує функцію аналогічну функції принципу причинності при описі природних явищ і процесів. Принцип зобов'язання встановлюється за допомогою моральної або правової норми, в якій втілена воля певної спільноти [1, с. 153].

проблем права, сприяти відбору юридичної аргументації, досліджувати динаміку права тощо. Головним завданням, на думку австрійських юристів, яке стоїть перед філософією права як наукою, є використання її пізнавально-критичних можливостей в залученні до неї теорії права, логіки, теорії комунікації, теорії політологічних рішень, соціальної психології та інших спеціалізованих методологій (методик).

Сьогодні юридичний позитивізм є предметом філософсько-правового дискурсу. Більша частина філософів права вважає, що юридичний позитивізм є наслідком неповного розуміння предмету філософії права, хибного прагнення тлумачити останнє як спробу абсолютизації мети і призначення юридичної науки. Загалом юридичний позитивізм так і не отримав повної монополії в питаннях тлумачення сутнісних характеристик філософії права. Критичне ставлення до юридичного позитивізму привело до появи значної кількості юридичних концепцій з чітко вираженим антипозитивістським спрямуванням.

Однією з таких антипозитивістських концепцій стає неокантіанство, започатковане в XIX ст. Відомо, що неокантіанці запропонували до реалізації в філософській рефлексії тези «Назад, до Канта». В філософії права ця теза орієнтувала на те, що юридичні закони виводяться з процесу мислення (поняття права мають апіорний характер). Власне поняття «право» є категорією пізнавального процесу, що реалізується в суспільно-правовій діяльності і може вдосконалюватися як окремими людьми, так і суспільством (державою) загалом.

Репрезентували вплив неокантіанства на філософію права Г. Радбрух, Р. Штаммлер, К. Кюль, А. Оллеро, О. Хьоффе. Філософи права неокантіанського спрямування акцентували увагу на понятті «правові ейдоси» (сутності правової реальності), правових цінностях як основи формування узагальнюючого поняття «юридична онтоаксіологія».

Німецький юрист Рудольф Штаммлер (1856–1938 рр.), прихильник методології магдебурзької школи неокантіанства, в своїх працях «Вчення про правильне право», «Теорія юриспруденції», «Господарство і право з погляду матеріалістичного розуміння історії» та ін. доводив первинність права по відношенню до реальності. Штаммлер уважав, що все людське життя залежить від права, зміст якого, на його думку, має апіорний характер, а розвиток права є наслідком окремих змін права. Для Р. Штаммлера юридичні форми не співвідносяться із соціальним життям, а навпаки, соціальне життя співвідноситься з юридичною формою [3, с. 45].

Соціальна практика дозволяє охарактеризувати право як справедливе, так і несправдливе. Відомо, що за своєю природою право прагне до справедливості, а його головні положення є невід'ємними від поняття природно-правових принципів. Для Р. Штаммлера природно-правові принципи також носять апіорний характер і є набором формальних умов та найзагальніших, абстрактних ознак, що накладаються на живу правову реальність. За цих обставин живе право, мінливе, залежне від безлічі соціально-історичних обставин, може або відповідати критеріям справедливості, або ні. Держава, правова діяльність якої мотивується власними прагматичними інтересами (відчуженням), стає джерелом несправдливого права.

В працях іншого німецького неокантіанця Густава Радбруха (1878–1949 рр.) «Вступ до науки про право», «Основи філософії права» та ін. право тлумачиться як релятивно-ціннісний культурний факт. Право, на думку Радбруха, перебуває у залежності від моральних цінностей. Воно є реальністю, змістом якої є служіння «ідеї права». «Ідею права» складають три цінності: справедливість, доцільність і правова стабільність (так звана «Формула Радбруха»). Правознавець висноував, що головним завданням філософії права є вивчення зазначених цінностей, на відміну від теорії права, яка вирішує практичні завдання з тлумачення і систематизації діючої системи права.

Під враженням злочинної діяльності режиму націонал-соціалізму в Німеччині правознавець критично переосмислив позицію релятивізму, наголосивши на домінуючому значенні цінності справедливості. Справедливість, як висноував Радбрух, є «надзаконним правом». Отже, правом можна вважати лише те, що слугує справедливості. Загалом концепція Г. Радбруха стала прикладом критики юридичного позитивізму, поширеного свого часу в Німеччині. Вона сприяла зростанню інтересу до теорії «відродження природного права» і філософії права.

Отже, неокантіанство у філософії права орієнтує на те, що право існує не тільки як апіорне знання, але і як відносна, плинна в просторі і часі цінність.

Неогегельянство у філософії права також віддзеркалює антипозитивістську позицію. Репрезентували цей напрям такі англійські філософи, як Ф. Г. Бредлі, Р. Д. Коллінгвуд, американець Д. Ройс, італійці Б. Кроче і Дж. Джентіле та ін.

Грунтуючись на системі філософського знання Г. Гегеля, його послідовники в філософії права акцентували увагу на ідеї свободи. Пріоритети свободи не були випадковими. Це був період становлення і розвитку фашистської диктатури в Європі, яка прагнула знайти для себе певне філософсько-ідеологічне обґрунтування. Як наслідок, неогегельянство привело до формування двох протилежних напрямів філософії права.

Наприклад, Бенедетто Кроче (1866–1952 рр.) в своїй праці «Живе і мертво в гегелевській філософії» доводив незалежність свободи від будь-яких обставин життя. Для нього свобода є віддзеркаленням свободи духу, тому держава не повинна бути носієм тоталітарності, що обмежує свободу людей, а отже, свободу духу. Держава має гарантувати свободу своїм громадянам як вищий закон людського буття. Джованні Джентіле (1875–1944 рр.), навпаки, стверджував, що справжня свобода можлива лише в тоталітарній державі, яка може гарантувати реалізацію морального імперативу. Багато ідей Джентіле було використано італійськими і німецькими теоретиками фашизму. Ідеологію «расового права», «народної правової думки» розробляв німецький правознавець К. Ларенц (1910–1949 рр.). Він стверджував, що тільки в умовах нацистської Німеччини стала доступною в тлумаченні і реалізації гегелівська ідея «моральної тотальності» (в його вченні про державу і право). Згідно з Ларенцом, ідея рейху знищила суперечність між народом і державою, тому що фашистська держава це не тільки «апарат», але й «життєва форма» існування народу. Понад те, він створив реакційне вчення про дієздатність населення в

залежності від «чистоти крові» (від повносправного громадянина рейху, істинного арійця, до безправного расового ворога).

Безумовно, профашистські представники неогегельянства не тільки дискредитували вчення Г. Гегеля, але і надовго стали зразком антигуманізму в правовій культурі.

З кінця 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. у філософії права розпочинає домінувати німецька феноменологічна філософія, репрезентована творчістю Е. Гуссерля, М. Шелера, М. Гартмана.

Відомо, що феноменологія аналізує предмети і явища буття в їх взаємозв'язку (кореляції). Відомо, що з погляду феноменології, свідомість є єдністю двох складових, які віддзеркалюють її процесуальний та інтенціональний характер (ноєзис як «я мислю»), а також об'єктивний зміст мислення (ноема – предметний зміст об'єкта мислення). Свідомість спрямована на предмет, який, своєю чергою, постає перед свідомістю у всій багатоманітності своїх способів данності, в процесі конституювання набуває свого змісту або буття [2, с. 713]. Саме право відображає співвідношення ноєзиса і ноєми.

Особливе значення для філософії права набув метод феноменологічної редукції – зведення складного до простого, зрозумілішого і доступного. Засновник феноменології німецький філософ Едмунд Гуссерль (1859–1938 рр.) розумів редукцію як початковий етап філософствування, за допомогою якого свідомість абстрагується від світу і перетворює себе в абсолют. Таким чином, будь-яке буття набуває певного сенсу в свідомості людини. Феноменологія, досліджуючи проблеми сутності і розвитку права, стверджує, що для їх пояснення необхідно вивчати інтенціональну (спрямовану на предмет) свідомість суб'єкта права.

Однією з центральних категорій сучасної феноменології є категорія «життєвий світ людини». Представники філософії права вкладають в це поняття різний зміст. Так, наприклад, П. Бергер (нар. 1929 р.), Т. Лукман (нар. 1927 р.) розуміють життєвий світ як реальність повсякденного життя, що формує людину шляхом механізмів самореалізації і інтернаціоналізації.

Німецький філософ Юрген Габермас (нар. 1929 р.) основи філософії права виклав у праці «Фактичність і значущість» та ін. Загалом він розуміє світ як дві взаємопов'язані сфери – реальність повсякденного життя і світ проявів системності. В світі повсякденної реальності люди здійснюють звичні дії, що детерміновані звичними предметами, соціальними обставинами, сусідами, колегами по роботі тощо. Дії і вчинки особи мотивовані приватним інтересами. Світ системних проявів – це соціальні інститути, соціальне середовище, політичні настанови, ідеологічні стереотипи тощо. Система соціального світу характеризується не тільки певною відчуженістю від людини, але й існуванням раціональності, розумності, виправданості.

На думку Габермаса, системність світу не може відобразити в своїх інтелектуальних структурах потреби та інтереси повсякденного життя людини. Як наслідок з'являються два варіанти поведінки людини. Стратегічна поведінка – зорієнтована на досягнення власного інтересу і маніпуляцію партнером; і комунікативний варіант поведінки, який потребує нормативного впорядку-

вання міжлюдських відносин, організації сталості міжособових комунікацій, збереження традицій, інтеграції суспільства, взаємодопомоги.

Сучасна феноменологія наголошує на тому, що повсякденна реальність має засадове значення в мотивації дій і вчинків людини як особи, а також впливає на формування ідеалів, смаків, переваг, символів в людському житті. Таким чином, феноменологія у філософії права пропонує розуміти право як наслідок взаємодії повсякденної реальності і системного характеру суспільного буття. Результати цієї взаємодії є визначальними у формуванні життєвого світу і правової реальності [3, с. 47–48].

Чільне місце у філософсько-правовій думці ХХ ст. посіла герменевтична концепція – вчення про інтерпретацію текстів і історичних фактів, норм позитивного права і життєвого досвіду. З погляду представників герменевтики, в законодавчих ініціативах і тлумаченнях закону дуже важливим є розуміння природи закону, відтворення в ньому перманентного досвіду суспільства і факт залучення кожного нового покоління до правової культури з метою передачі її позитивного змісту наступним поколінням.

Світ людини в контексті герменевтичного тлумачення є світом людських надій і прагнень. Людина, ознайомлюючись із законом, правовими нормами, здійснює акт інтерсуб'єктивного спілкування. Це спілкування вимагає необхідності врахування найбільш значущих характеристик людини як суб'єкта права.

Одним із найвідоміших представників герменевтики став французький філософ Поль Рікер (1913–2005 рр.). У книзі «Сам як інший» він дослідив взаємодію між політикою, етикою і правом. Основою взаємодії, на його думку, є потреба жити всім разом. Найбільш ефективно ця взаємодія може бути здійсненою в правовій державі. З погляду філософа, саме завдячуючи правовій культурі, політична влада має можливість забезпечити реалізацію можливостей людини (як «людини, яка може»). Цінною для філософії права є ідея П. Рікера про герменевтичне коло¹. Герменевтичне коло – це шлях юридичних законів, які починають своє існування в житті, проходять через сформульовані суспільством закони (зафіксовані в законодавчих актах, кодексах), і у такий спосіб реалізуються суб'єктом права в людському співтоваристві.

Отже, в ХХ ст. з'являється чітка тенденція гуманізації філософії права, орієнтація на суб'єктивний бік правових відносин, що створює певну опозицію як юридичному позитивізму, так і марксистському тлумаченню права.

Подальший розвиток вищезазначеної тенденції було здійснено в екзистенціалізмі. Кращими представниками екзистенціалізму вважаються М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр. З іменами цих філософів пов'язане існування філософсько-правової концепції під назвою екзистенційне право. Її сутність полягає в тому, що людина в критичних ситуаціях стоїть не тільки

¹ Герменевтичне коло – взаємообумовленість розуміння елементів якоїсь ситуації загальним усвідомленням цієї ситуації, і навпаки; оскільки і саме загальне усвідомлення визначається з'ясуванням його компонентів. Термін «герменевтичне коло» використовувався Г. Гадамером у контексті розкриття гносеологічної ролі традиції як регулятивного чинника інтерсуб'єктивного досвіду [8, с. 116].

перед вибором варіантів поведінки, але й приймає життєво важливе рішення («екзистенційне право для конкретної ситуації»). Ланкою, яка поєднує свідомість людини і ситуацію, на думку Сартра, є сприйняття як спосіб проникнення в смисл конкретного явища. Смисл цьому явищу надає не тільки ситуація, момент пізнання, але і зовнішній світ. Завдяки осягненню смислу, зовнішня реальність суб'єктивується людиною.

У філософсько-правовій думці екзистенційна парадигма (екзистенціалістська теорія права) використовується В. Майхофером, Е. Фехнером, Г. Коном. Усі вони вважають, що феномен права є результатом екзистенціального буття людини і вирішення нею конкретних ситуацій (переживання соціальним суб'єктом тієї чи іншої життєвої ситуації) [9, с. 323]. На їх погляд, правосуддя покликано здійснювати право в кожній конкретній ситуації, під якою розуміється особистісне буття людини у всій повноті її соціальних почуттів. Сьогодні прихильники екзистенціалістської теорії права досить часто звертаються до природного права, яке витікає з людських екзистенціалів. Е. Фехнер вважав, що сенс особистісного Буття людини можна осягнути тільки в межах природного права, а позитивне право є лише системою мертвих механістичних норм.

Французький філософ, представник релігійного екзистенціалізму, Габріель Марсель (1889–1973 рр.) у працях «Бути та Мати», «Таїна буття», «Люди проти людського» обстоював тезу, що екзистенціальне право ґрунтується на ідеї служіння людини праву, що дароване людині Богом. Отже, Бог присутній в праві, а це значить, що оволодіти таким правом за допомогою розуму не можна, а тільки за допомогою екзистенції, релігійної інтуїції.

Серед теологічно-богословських концепцій, які пояснюють природне право з огляду на ідею вічного і незмінного (ідею Бога, що визначає людські норми поведінки, форми суспільної свідомості, мораль), виокремлюють неомізм Ж. Марітена.

Відомо, що II Ватиканський Собор підтримав концепцію французького філософа-неоміста Жака Марітена (1882–1973 рр.), репрезентовану в його чисельних працях. Серед них виокремлюють твори «Людина і держава», «Моральна філософія», «Інтегральний гуманізм» та ін., присвячені серед іншого аналізу складного вияву правової реальності з огляду на суперечливий стан сучасного світу.

Ж. Марітен в поясненні права як філософ-неоміст спирався на вчення Т. Аквінського і природно-правові принципи, які віддзеркалюють абсолютні характеристики Бога-творця. Марітен критично ставився до європейського картезіанства і кантіанства за характерний для них пафос антропоїдеї, що призвів до негативного результату — знецінення людського життя та особистої гідності людини. Філософ висноував, що соціальна справедливість і твердий правопорядок можливі тільки в тих державах, і яких до християнських цінностей ставляться з повагою і влада, і окремо взяті громадяни держави. Релігійна нормативність, на думку Марітена, цілком сумісна з новітніми досягненнями цивілізації. Сакральне і мирське не суперечать одне одному в контексті істинної культури і духовності.

На думку Марітена, християнська релігія виконує важливу соціалізуючу і цивілізуючу функції щодо індивіда і держави. Отже, справжні християни є надійним оплотом не тільки Церкви і моральності, але й устанавленого правопорядку (держави). Віруючі, які очікують майбутнє Царство Небесне (безсмертя), покликані активно прагнути вдосконалювати всі форми людського життя. Дотримання біблійних заповідей дозволяє надавати морально-правовим відносинам гуманістичного змісту [1, с. 187].

Окремою сторінкою в філософії права стала спроба пояснення сутнісних характеристик права з огляду на концепцію психоаналізу Зигмунда Фрейда (1856–1939 рр.). Як відомо, вчення З. Фрейда ґрунтується на ідеї домінування в людському житті несвідомого в площині підсвідомих імпульсів сексуального характеру. Сублімація сексуальної енергії є джерелом розвитку культури і водночас правової культури. Правова культура, як уважав Фрейд, дозволяє формувати механізми економічного, політичного і духовного панування або насильства, що сприяє виникненню психопатології, асоціальної поведінки та злочинності.

У ХХ ст. філософію психоаналізу використовували деякі теоретики філософії права для обґрунтування природи конфліктних ситуацій в системах «людина і суспільство», «людина і держава» для інтерпретації використання норм і санкцій, розробки форм соціального контролю, пояснення насильницьких дій щодо людини з боку культури, традицій, стереотипів.

Спроба поширення ідей психоаналізу («перенести» індивідуальне несвідоме на вищий соціальний рівень) була здійснена німецьким фрейд-марксистом Еріхом Фроммом (1900–1980 рр.). У своїх працях «Втеча від свободи», «Сучасна людина та її майбутнє», «Душа людини», «Психоаналіз та дзенбуддизм», «Анатомія людської деструктивності» Фромм зазначав, що суспільство не можна вивчати без урахування індивідуального несвідомого. Суспільство і індивід об'єднані не тільки об'єктивними умовами спільного існування, але й несвідомими чинниками як індивідуального, так і колективного характеру (колективне несвідоме).

Філософсько-антропологічне осмислення проблем людської агресивності, здійснене Е. Фроммом, має велике значення для розуміння феномену злочину. Вчений тривалий час досліджував антропологічні основи зла. Зло, на думку вченого, являє собою не знищувальний прояв самого життя, в якому поряд із досконалістю і гармонією завжди присутні недосконалість і дисгармонія. Беручи до уваги метафізичні пояснення джерел зла, Е. Фромм обстоює власну концепцію інтерпретації антропологічних, психічних та соціально-психологічних джерел деструктивних форм соціальної поведінки людей.

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст. у філософсько-правових думках мають місце спроби обґрунтування права як основи інтеграції суспільства. Такий підхід є характерним для неореалізму. Право, на думку неореалістів, це реалізація людиною судових рішень. Безперервно вдосконалюючись, воно служить ефективним засобом досягнення соціальних цілей. Динаміка суспільного життя випереджає зміни правових систем, тому диспропорції долаються новими рішеннями, які виносять судді.

Неореалізм прагне довести, що цілісність суспільства ґрунтується не формальним абстрактним правом, а вердиктом конкретних суддів, провідну роль відводить здоровому глузду як головному засобу прийняття рішень і нейтралізації конфліктів. Великої уваги цій проблемі надавав британський філософ Д. Е. Мур (1873–1958 рр.), який пов'язував істинність суджень здорового глузду з аналізом побутової мови. Послідовники Мура ввели в філософію права лінгвістичний аналіз «правової мови», який збільшує ефективність процесу законотворчості, а також інтерпретації і критики законів [2, с. 662–663].

У 70-х рр. ХХ ст. велику увагу філософів та правознавців привернули праці Мішеля Фуко (1926–1984 рр.), який проінтерпретував філософсько-правові проблеми, ґрунтуючись на теорії психоаналізу і структуралізму. Головними працями філософа були «Історія божевілля в класичному столітті», «Історія сексуальності», «Наглядати і карати: історія в'язниць», «Воля до знання» та ін.

Відомо, що однією із центральних проблем досліджень М. Фуко була проблема влади соціальних інститутів над індивідом, її форми і типи, об'єкти і механізми здійснення, різноманіття ритуальних форм, за допомогою яких вона примушує до покори, наглядає за поведінкою і карає винних у порушенні її вимог. На думку Фуко, влада нав'язує індивідам стереотипи соціальної поведінки на всіх рівнях соціального життя. Людина як особа не може звільнитися від дисциплінарно-нормативного впливу влади.

Філософсько-правовий аналіз, здійснений М. Фуко, виявив реальну тенденцію розвитку механізму державної влади, яка полягає в розростанні системи контролю, набуття нею неправового змісту і схильності до переростання в тоталітарну систему. Тоталітарна система зазвичай підтримує смертну кару, яку Фуко кваліфікує як межу, прояв ганьби і суперечливості державного устрою. Цивілізоване суспільство, на його думку, повинно схилитися до утвердження життя, а не смерті.

Висновки. Історія розвитку сучасної філософії права свідчить, що сформувавшись як філософське осмислення правових аспектів життєдіяльності суспільства, вона конституювалася як самостійна наукова філософська дисципліна. Її історичний шлях лежав в площині філософських течій, шкіл і окремих філософських учень, визначених специфікою конкретних культур, у діалозі різноманітних філософсько-правових поглядів.

У ХХ ст. сформувалась неklasична модель правової культури в контексті критики пануючої моделі формального права, що підтримувалася владою держави всупереч сутнісним потребам людини як особи. Водночас відбулися якісні зміни в юридичній науці, вдосконалилися термінологічно-понятійний апарат, прийоми і методи правознавчих досліджень.

Були продовжені аналізи співвідношення права і закону, дискусії на тему взаємовідношення природного і позитивного права тощо. Юридичний позитивізм розпочав свою трансформацію в нео- і постпозитивізм. З'явилися лінгвістичний, юридично-логічний та інші різновиди постпозитивістського тлумачення права. Під впливом неокантіанства, окремих представників неогеге-

льянства, феноменології, герменевтики, неотомізму та ін. у філософії права була започаткована тенденція «відродження природного права». Спільним для перерахованих концепцій стало їх антипозитивістське спрямування, наголос на ціннісно-ідеальних основах права як головної передумови реалізації прагнення людей до справедливості як ідеалу гармонійного поєднання всіх цінностей [7, с. 112].

Шлях розвитку сучасної філософії права – це шлях просування людини від варварства до нового рівня гуманітарної цивілізації, а рівень розвитку філософії права слугує показником цивілізованості людського співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І.* Філософія права: Словник. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
2. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
3. *Иконникова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 256 с. – (Высшее образование).
4. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. – У 2 ч. – Ч. I: Історія світової та української філософії у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях. – К.: КНЕУ, 2006. – 208 с.
5. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. / С. І. Присухін. – К.: КНЕУ, 2008. – 361, [7] с.
6. Філософія права: Конспект лекцій / О.Г. Данильян, А.П. Дзєбань, С.І. Максимов и др.; под ред. О.Г. Данильяна. – Харьков: Право, 2009. – 176 с.
7. Філософія права: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / За ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
8. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 2: Д–Й / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – 744 с.: іл.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 3: К–М / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] – К.: «Українська енциклопедія», 2001. – 792 с.: іл.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 4: Н–П / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколегії) та ін.] – К.: «Українська енциклопедія», 2002. – 720 с.: іл.

Присухін С.І. Сучасна філософія права (конспективний виклад лекції в контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)

У статті автор пропонує конспективний виклад лекції за темою «Сучасна філософія права» в контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: *природне право, позитивне право, юридичний позитивізм, неокантіанство, неогегельянство, феноменологія, герменевтика, екзистенціалізм, неотомізм, психоаналіз, фрейдизм, неофрейдизм, неореалізм.*

Присухин С.И. Современная философия права (конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом преподавания учебной дисциплины «Философия права»)

В статье автор предлагает конспективное изложение лекции «Современная философия права» в контексте обсуждения опыта преподавания дисциплины «Философия права» на юридическом факультете ВУЗ «Национальная академия управления», г. Киев.

Ключевые слова: природное право, позитивное право, юридический позитивизм, неокантианство, неогегельянство, феноменология, герменевтика, экзистенциализм, неотомизм, психоанализ, фрейдизм, неофрейдизм, неореализм.

Prysukhin S. I. The modern philosophy of law (a lecture outline in the context of exchange of experience of teaching a “Philosophy of Law” course)

The article offers a lecture outline on the «Modern philosophy of law» in the context of exchange of experience of teaching a “Philosophy of Law” course at the Faculty of Law, National Academy of Management, Kyiv.

Keywords: natural law, positive law, legal positivism, neo-Kantianism, neo-Hegelianism, phenomenology, hermeneutics, existentialism, neo-Thomism, Freudianism, neo-Freudianism, new realism.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012.